

Akademia Sztuki Wojennej. Wydział Wojskowy

MIROSŁAW LASKOWSKI

ORCID: 0000-0001-9522-2383

m.laskowski@akademia.mil.pl

*Edukacja wojskowa w ocenie uczniów klas mundurowych
szkół średnich a ich zróżnicowanie demograficzno-społeczne*

Military Education in the Assessment of Uniformed High School Students and Their Demographic
and Social Diversity

STRESZCZENIE

Funkcjonujące od kilku lat w polskich szkołach średnich klasy o profilu wojskowym (zwane także klasami mundurowymi) działały dotychczas w oparciu o autorskie programy nauczania, które często okazywały się niespójne i nieprzystające do standardów stosowanych obecnie w Siłach Zbrojnych RP. Postanowiono zatem wprowadzić program pilotażowy przedmiotu edukacja wojskowa dla wybranych szkół średnich prowadzących klasy mundurowe. Akademia Sztuki Wojennej, sprawując nadzór merytoryczny nad tym programem, dokonuje bieżących analiz na podstawie sondaży przeprowadzanych zarówno wśród nauczycieli i kadry instruktorskiej, jak i wśród uczniów. Dążąc do ukazania pedagogicznych skutków prowadzonych działań, postanowiłem skupić się na subiektywnych opiniach badanej młodzieży. Podjętą problematykę przedstawiłem za pomocą odpowiednio dobranych kategorii na tle uwarunkowań demograficzno-społecznych.

Słowa kluczowe: edukacja wojskowa; klasy mundurowe; różnice demograficzno-społeczne

WPROWADZENIE

Nauczanie podstaw rzemiosła wojskowego w szkołach wprowadzono na ziemiach polskich już w XVIII w. Hugo Kołłątaj, twórca przedmiotu przysposobienie wojskowe, zaproponował obowiązkową naukę musztry w szkołach podwydziałowych. Innowacja ta miała przyczynić się do rozbudowy sił zbrojnych bez obciążania ograniczonego budżetu wojska. W całym okresie zaborów szczegól-

nym przedmiotem troski była kwestia wychowania obronnego i patriotycznego młodzieży (Falkowski, 2016, s. 55–57).

Także w okresie Drugiej Rzeczypospolitej funkcjonował w szkołach średnich, ogólnokształcących i zawodowych przedmiot przysposobienie wojskowe. Jako jednostka pozaprogramowa obejmował on trzy stopnie szkolenia: przygotowanie rekruta piechoty, przyszłego podoficera oraz podchorążego rezerwy (Odzimkowski, 1996, s. 99). Z czasem przeszkolenie wojskowe w ramach nowego przedmiotu weszło do programu w szkołach wszystkich szczebli, a dodatkowe zajęcia dla szczególnie zainteresowanych prowadziły specjalnie w tym celu powołane hufce szkolne przysposobienia wojskowego.

Po II wojnie światowej, zgodnie z ustawą o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży, pojawił się w szkołach średnich obowiązkowy przedmiot nauczania – przysposobienie wojskowe. Cele programowe zakładały przede wszystkim przygotowanie młodzieży do służby wojskowej. Po wejściu w życie nowej ustawy o powszechnym obowiązku obrony z 1967 r. przedmiot przysposobienie wojskowe przekształcono na przysposobienie obronne i powszechną samoobronę ludności, rozszerzając jego zasięg na szkoły podstawowe, zawodowe oraz policealne. Głównym celem przysposobienia obronnego młodzieży było wyrobienie umiejętności i nawyków z zakresu obrony przed bronią masowego rażenia, a także współdziałania w ramach obrony cywilnej oraz w różnych ogniwach i służbach samoobrony (Falkowski, 2016, s. 64–65).

Nowe możliwości na polu kształcenia wojskowego młodzieży pojawiły się dopiero w 2002 r. wraz z wejściem w życie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki. Pozwoliło to szkołom na tworzenie tzw. klas mundurowych, których program stanowił najczęściej rozwiązania autorskie, opierając się w głównej mierze na współpracy z lokalnymi jednostkami wojskowymi oraz innymi służbami mundurowymi, takimi jak Policja, Państwowa Straż Pożarna czy Straż Graniczna. Pozytywnym aspektem tych innowacji jest z pewnością fakt, iż młodzież ma wreszcie możliwość poznania specyfiki służby w mundurze „od środka”, zanim podejmie decyzję o związaniu się na stałe z wybraną profesją. Dodatkowo uczniowie tych klas zaczynają powoli wchodzić w realia służby, którą cechują przede wszystkim dyscyplina, honor i odpowiedzialność oraz wysoka sprawność fizyczna i właściwe wzorce moralne, z postawą patriotyczną na czele. Pomimo wielu korzyści programy klas mundurowych mają jeszcze bardzo dużo wad i niedociągnięć. Do głównych problemów należy z pewnością ogromna rozbieżność zarówno w zakresie założeń, treści czy liczby godzin, jak i formy i organizacji zajęć. Pojawia się więc potrzeba zbudowania spójnej podstawy jako standardu funkcjonowania klas mundurowych na płaszczyźnie porozumienia pomiędzy insty-

tucjami oświatowymi a podmiotami wspomagającymi działalność edukacyjną, którymi najczęściej są jednostki wojskowe Sił Zbrojnych RP (Wójcik, Dobrowolska, 2016, s. 92–93).

W celu właściwego i kompleksowego wykorzystania potencjału obronnego młodzieży przez Siły Zbrojne RP Ministerstwo Obrony Narodowej postanowiło podnieść i ujednoczyć poziom nauczania przedmiotów wojskowych w klasach mundurowych. Opracowano dedykowany program pilotażowy w zakresie szkolenia wojskowego dla szkół średnich prowadzących klasy mundurowe w porozumieniu z Ministerstwem Edukacji Narodowej jako program wspierający certyfikowane pionki wojskowych klas mundurowych. Pilotaż ten został podzielony na trzy etapy, z których pierwszy obejmuje trzy półrocza nauki szkolnej poświęcone na realizację programu nauczania przedmiotu edukacja wojskowa, drugi przeznaczono na kwalifikację wojskową dla pełnoletnich uczniów – ochotników, trzeci zaś dotyczy już tylko zakwalifikowanych ochotników, którzy po wojskowym szkoleniu przygotowawczym pragną złożyć przysięgę wojskową (rysunek 1).

Rysunek 1. Schemat przebiegu programu pilotażowego MON

Źródło: (MON, 2017, s. 58).

Treści nauczania w omawianym programie są wzorowane na programie szkolenia Wojsk Obrony Terytorialnej (WOT), poszerzone o elementy wojskowej służby przygotowawczej. Biuro do Spraw Proobronnych Ministerstwa Obrony Narodowej, poza zasadniczymi formami wsparcia, takimi jak bezpłatne udostępnianie terenu i obiektów szkoleniowych jednostek wojskowych czy wydzielanie instruktorów ze sprzętem wojskowym do prowadzenia zajęć praktycznych, wy-

znaczyło także Wydział Wojskowy Akademii Sztuki Wojennej jako ośrodek naukowy sprawujący nadzór nad przebiegiem procesu edukacyjnego uczniów klas mundurowych. Obszarami działania Akademii są: monitorowanie uzyskanych efektów kształcenia i ich zgodności z potrzebami SZ RP, koordynacja badań naukowych oraz wypracowanie wniosków i propozycji zmian w programie przedmiotu edukacja wojskowa (*Koncepcja...*, 2017, s. 3–4).

Określając zadania w ramach prowadzonych wizyt eksperckich, umożliwiono kadrcze naukowo-dydaktycznej Wydziału Wojskowego Akademii Sztuki Wojennej zbieranie danych empirycznych wśród nauczycieli i uczniów klas mundurowych, sondując nie tylko ich motywacje czy kompetencje, lecz także uzyskiwane efekty kształcenia, a co za tym idzie również przydatność podejmowanych działań oraz ich zgodność z potrzebami MON. Uzyskane dotychczas wyniki badań empirycznych pozwalają na sformułowanie pierwszych spostrzeżeń i wniosków wynikających z oceny innowacji pedagogicznej dokonanej przez jej uczestników w aspekcie rozważań podjętych w tym artykule, a w przyszłości także w znacznie szerszym spektrum problemowym (rolę literatury uzupełniającej w niniejszym opracowaniu stanowią następujące prace: Pilch, 1998; Łobocki, 2000; Dąbrowski, 2016; Kanarski, Koter, Loranty, Urych, 2016; Klikczyńska, 2016; Paździoch, 2016; Przybysz, 2016; Ujma, 2016).

METODOLOGICZNE ZAŁOŻENIA BADAŃ WŁASNYCH

Badania empiryczne prowadzone wśród młodzieży objętej pilotażem zakładają wykorzystanie uzyskanych wyników do opracowania ostatecznej wersji programu kształcenia wojskowego dla wszystkich klas mundurowych w Polsce. Moja koncepcja poznawcza skupia się na ukazaniu subiektywnej oceny przedmiotu edukacja wojskowa, ujętej w takich kategoriach, jak:

- ocena zgodności założeń i treści edukacji,
- ocena organizacji procesu kształcenia,
- ocena sposobu prowadzenia zajęć,
- ocena stosowanych środków dydaktycznych,
- ocena efektywności kształcenia.

Podjąłem również próbę zbadania zależności pomiędzy powyższymi kategoriami a zróżnicowaniem demograficzno-społecznym uczniów biorących udział w projekcie.

Materiał empiryczny został zebrany metodą sondażu diagnostycznego wśród 110 uczniów klas mundurowych z trzech losowo wybranych szkół objętych programem innowacji pedagogicznej. W badanej grupie nieznacznie przeważali chłopcy (61,8%), dziewczęta zaś stanowiły 38,2% respondentów. Niewielką przewagą odznaczali się także uczniowie mieszkający na wsiach (59,1%) w stosunku do miastowych (40,9%). Wyraźną dominację odnotowano natomiast dla robotni-

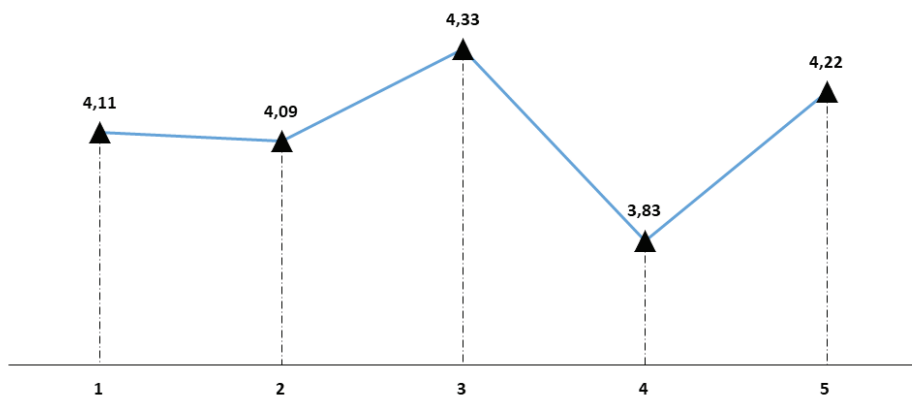
czego pochodzenia społecznego (56,4%), gdzie inteligenckie i rolnicze wyniosło odpowiednio 23,6% oraz 20,0%. Przeważający okazał się średni status materialny, który cechował prawie dwie trzecie badanych (66,4%), przy niespełna jednej czwartej deklarującej niski (23,6%) i zaledwie jednej dziesiątej deklarującej wysoki (10,0%) stan posiadania. Rozkład procentowy dla poszczególnych czynników demograficzno-społecznych można zatem uznać za reprezentatywny, co nie pozostaje bez znaczenia w kontekście podjętych rozważań.

Badania przeprowadzono na przełomie 2017 i 2018 r. w trzech losowo wybranych szkołach średnich realizujących przedmiot edukacja wojskowa, w klasach mundurowych, zgodnie z założeniami programu pilotażowego MON. Przy zbieraniu danych empirycznych posłużono się autorskim kwestionariuszem ankiety, a do weryfikacji i szczegółowej analizy zebranego materiału wykorzystano elementy statystyki opisowej i korelacyjnej.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

Zgodnie z przyjętą koncepcją badawczą subiektywna ocena przedmiotowej innowacji pedagogicznej została zawarta w pięciu kategoriach problemowych, dotyczących kolejno: oceny zgodności założeń i treści edukacji, organizacji procesu kształcenia, sposobu prowadzenia zajęć, wykorzystania środków dydaktycznych oraz efektywności kształcenia. Dokonując analizy uzyskanych danych empirycznych, poszczególnym wariantom odpowiedzi zostały przypisane wartości punktowe wyrażające poziom akceptacji poszczególnych stwierdzeń ankietowych na pięciostopniowej skali, gdzie 5 oznacza zdecydowanie tak, 4 – raczej tak, 3 – trudno powiedzieć, 2 – raczej nie, 1 – zdecydowanie nie. Każde z pytań (stwierdzeń) stanowi element składowy ogólnej oceny przedmiotu ujętej we wskazanych wyżej kategoriach.

Jak pokazują wyniki badań empirycznych, ankietowani uczniowie klas mundurowych dość pozytywnie odnoszą się do edukacji wojskowej realizowanej według nowego, pilotażowego programu nauczania. Po zestawieniu wyników przeprowadzonych badań we właściwe kategorie okazało się, że wśród ankietowanych dominuje przekonanie o trafnym doborze metod prowadzenia zajęć (4,33) oraz wysokiej skuteczności procesu kształcenia (4,22). Na dalszym planie znalazła się zgodność założeń i treści edukacji (4,11), a zaraz za nią – organizacja procesu kształcenia (4,09). Najniższym poziomem akceptacji respondentów cieszył się obszar środków dydaktycznych (4,83) wykorzystywanych w trakcie zajęć programowych (rysunek 2, tabela 1).

Rysunek 2. Kategorie oceny przedmiotu edukacja wojskowa (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 1. Podział na kategorie dla oceny przedmiotu edukacja wojskowa (wartości średnie)

Kategorie oceny przedmiotu edukacja wojskowa	M	SD	Hierarchia ocen
Ocena zgodności założeń i treści edukacji	24,67	3,77	4,11
Ocena organizacji procesu kształcenia	24,53	4,15	4,09
Ocena sposobu prowadzenia zajęć	17,31	2,73	4,33
Ocena stosowanych środków dydaktycznych	30,61	5,36	3,83
Ocena efektywności kształcenia	16,87	2,85	4,22

Źródło: opracowanie własne.

Najwyższy odsetek badanych zgodził się co do jednoznaczności celów i założeń przedmiotu oraz dobrej komunikacji na linii nauczyciel–uczeń, co wyrażało się znamienne w trakcie oceniania i omawiania błędów z jednoczesnym wskazywaniem prawidłowych sposobów wykonania zadania. Niewielu mniej wskazało na wysoką efektywność prowadzonych zajęć, twierdząc, że to właśnie one w głównej mierze przyczyniły się do przyswojenia potrzebnej wiedzy, umiejętności i postaw, stanowiąc silny bodziec do dalszej wytężonej pracy.

Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w bardzo dobrym przygotowaniu merytorycznym nauczycieli, właściwym doborze form i metod nauczania oraz zapewnieniu niezbędnych materiałów dydaktycznych, co potwierdzają opinie uczniów. Nie bez znaczenia pozostaje także fakt, że to przede wszystkim dobra współpraca z patronackimi jednostkami wojskowymi pozwoliła szkołom na realizację zajęć praktycznych w ciekawy i zachęcający sposób. Dobrym przykładem będzie tu z pewnością często wskazywana przez ankietowanych możliwość wykorzystania indywidualnego wyposażenia żołnierskiego oraz sprzętu wojskowego.

Znacznie mniej respondenci byli zdecydowani w kwestii samokształcenia oraz treści nauczania. Coraz częściej zdarzały się postawy neutralne lub ostrożnie przychylnie dla stwierdzeń, iż wyczerpująco zrealizowano zakładane treści nauczania czy też trafnie dobrano tematykę samokształcenia. W podobnym tonie oceniono właściwe tempo realizacji programu kształcenia. Widać zatem, że uczniowie mają świadomość ilości materiału, który nie jest do przerobienia na ograniczonych czasowo zajęciach, a potrzeba ukierunkowania i samokształcenia wydaje się być niezbędna. Nie dziwi również indywidualne odczucie co do tempa zgłębiania nowej wiedzy, wyrabiania umiejętności czy kształtowania postaw.

Balansującym bliżej równowagi pomiędzy pozytywnymi a negatywnymi opiniami okazał się dostęp do podręczników i literatury. Sam fakt innowacyjności prowadzonego pilotażu oraz krótki czas jego przygotowania nie powinien jednak tłumaczyć widocznego braku literatury fachowej czy choćby jednolitego vademecum. Jak pokazały wyniki badań, za jedyny ewidentnie negatywnie oceniony obszar funkcjonowania nowego przedmiotu uznano zapewnienie dostępu do komputerowych baz danych, fachowego oprogramowania i innych zasobów. Niewątpliwie jest to pokłosiem wspomnianego wcześniej braku stosownych opracowań i materiałów, ale nie bez znaczenia pozostaje także kwestia zachowania tajemnicy wojskowej.

1. Ocena zgodności założeń i treści edukacji

Ocena zgodności założeń i treści edukacji jako kategoria składowa ogólnej oceny przedmiotu edukacja wojskowa charakteryzuje się średnią $M = 24,67$, medianą 26, odchyleniem standardowym $SD = 3,77$ oraz minimum 14 i maksimum 30.

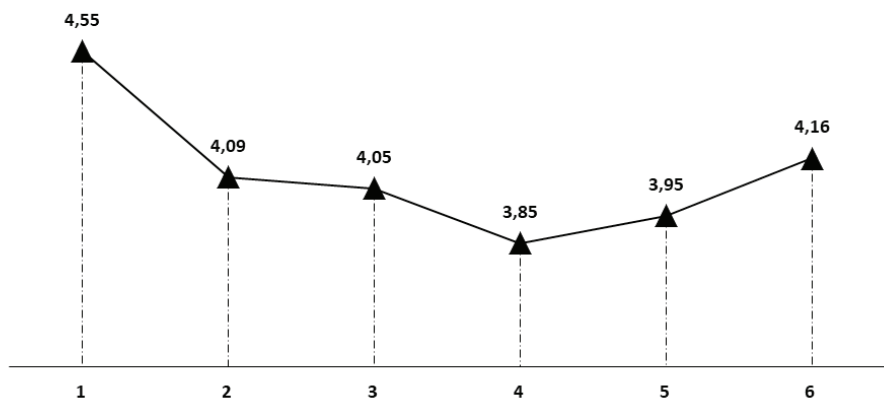
Poziom powyższej oceny obliczono metodą odchyłeń standardowych. Ocena przeciętna wynosi: średnia – $M = 24,63$ plus/minus jedno odchylenie standardowe – $SD = 3,97$; ocena bardzo wysoka: średnia plus powyżej jedno i więcej odchyłeń standardowych; ocena niska: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyłeń standardowych. Stąd bardzo wysoka ocena zgodności założeń i treści edukacji wynosi powyżej 28 pkt, ocena przeciętna mieści się w przedziale od 20 do 28 pkt, a ocena niska – poniżej 20 pkt.

Jak wynika z obliczeń (tabela 2, rysunek 3), dokładnie trzy czwarte badanych uczniów (75%) przeciętnie oceniło kategorię zgodności założeń i treści edukacji. Bardzo wysoką notę przyznało jej tylko 13% respondentów, a niewiele mniej (12%) było przeciwnego zdania, oceniając tę dziedzinę na najniższym poziomie.

Tabela 2. Ogólna ocena uczniów w kategorii zgodności założeń i treści edukacji

Ogólna ocena zgodności założeń i treści edukacji	N (liczba danych)	%
Niska (poniżej 20 pkt)	13	12
Przeciętna (20–28 pkt)	83	75
Bardzo wysoka (powyżej 28 pkt)	14	13
Ogółem	110	100

Źródło: opracowanie własne.

1 – cele, założenia i przebieg przedmiotu są jednoznaczne; 2 – tematyka przedmiotu jest zgodna z oczekiwaniami; 3 – treści nauczania tworzyły logiczny ciąg; 4 – treści nauczania były wyczerpująco zrealizowane; 5 – tematyka samokształcenia podsumowuje dotychczasowy materiał oraz przygotowuje do kolejnych zajęć; 6 – prowadzący zajęcia przekazywali niezbędne materiały dydaktyczne

Rysunek 3. Składowe oceny zgodności założeń i treści edukacji (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

Uwzględniając tło demograficzno-społeczne, okazało się, że ogólna ocena zgodności założeń i treści edukacji na poziomie istotnym statystycznie koreluje ze statusem materialnym badanych uczniów ($\chi^2 = 47,63$; $df = 30$; $p < 0,05$; $V = 0,47$). Ankietowani o średnim statusie materialnym częściej niż pozostali respondenci na przeciętnym poziomie ocenili zgodność założeń i treści przedmiotu edukacja wojskowa w swojej szkole.

Dokonując szczegółowej analizy niniejszej kategorii oceny, warto zauważyć, że niemal wszyscy badani uczniowie w sposób zdecydowany lub względny uznali za jednoznaczny i zrozumieli cel, założenia oraz przebieg zajęć z rozpatrywanego przedmiotu (96,4%). Wątpliwości w tym względzie zadeklarowało tylko 3,6% ankietowanych. Podobnie wysoki odsetek uznał, że tematyka przedmiotu jest zgodna ich oczekiwaniami (89,1%), przeciwny pogląd wyraził natomiast tylko co dziesiąty badany (10,9%). Nieco mniej, bo 85,4% respondentów, było

zdania, iż tematyka samokształcenia trafnie podsumowuje dotychczas przerobiony materiał oraz wystarczająco uzupełnia zakres wiedzy niezbędny do realizacji kolejnych zajęć. Nie podzielił tej opinii prawie co siódmy uczeń (14,6%). Niemal identyczny wynik ma pogląd wskazujący na otrzymywanie od nauczycieli materiałów pomagających utrwalić lub poszerzyć zdobytą wiedzę i umiejętności (84,6%) oraz twierdzenie, że treści nauczania tworzyły logiczny ciąg (84,5%). Nie miało zdania w tym względzie tylko 2,7% ankietowanych, a prawie co ósmy był odmiennego zdania (12,7%). Co ciekawe, najniższym poziomem poparcia w kategorii zgodności założeń i treści edukacji cieszyła się ocena stopnia realizacji planowanych treści nauczania. Pomimo to opinię twierdzącą w tej kwestii wyraziło ponad trzy czwarte respondentów (78,2%), niezdecydowanie zadeklarował prawie co czterdziesty (2,7%), a przeciwnikiem tej tezy okazał się niemal co piąty badany (19,1%).

Widać zatem, że diagnozowani uczniowie w znamienitej większości potwierdzili zgodność założeń i treści nowego programu nauczania, wyrażając wątpliwość jedynie co do pełnego przekazu treści w ograniczonym czasie.

2. Ocena organizacji procesu kształcenia

Istotny wpływ na końcową ocenę edukacji wojskowej ma także ocena organizacji procesu kształcenia. Charakteryzuje się ona średnią $M = 24,53$, medianą 25, odchyleniem standardowym $SD = 4,15$ oraz minimum 10 i maksimum 30.

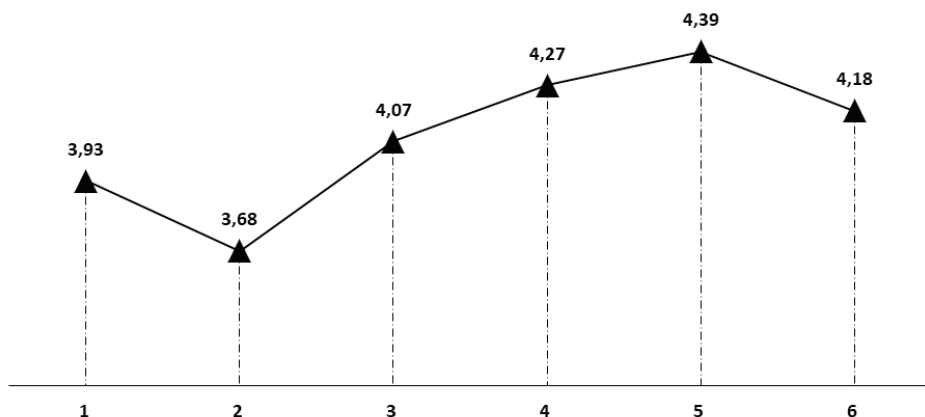
Do jej obliczenia zastosowano metodę odchyłeń standardowych, gdzie ocena przeciętna wynosi: średnia – $M = 24,53$ plus/minus jedno odchylenie standardowe – $SD = 4,15$; ocena bardzo wysoka: średnia plus powyżej jedno i więcej odchyłeń standardowych; ocena niska: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyłeń standardowych. Stąd bardzo wysoka ocena organizacji procesu kształcenia wynosi powyżej 28 pkt, ocena przeciętna to 20–28 pkt, a ocena niska – poniżej 20 pkt.

Jak obrazują wyniki (tabela 3, rysunek 4), prawie trzy czwarte badanych uczniów (73%) oceniło organizację procesu kształcenia na poziomie przeciętnym. Niemal co dziesiąty (9%) nadał jej ocenę niską, prawie co piąty ankietowany (18%) zaś najwyżej ocenił edukację wojskową właśnie w tej dziedzinie.

Tabela 3. Ogólna ocena uczniów w kategorii organizacji procesu kształcenia

Ogólna ocena organizacji procesu kształcenia	N (liczba danych)	%
Niska (poniżej 20 pkt)	10	9
Przeciętna (20–28 pkt)	80	73
Bardzo wysoka (powyżej 28 pkt)	20	18
Ogółem	110	100

Źródło: opracowanie własne.

1 – zapewniono dostęp do programu kształcenia; 2 – tempo realizacji programu kształcenia było odpowiednie; 3 – zajęcia odbywały się regularnie i w pełnym wymiarze czasowym; 4 – formy zajęć zostały trafnie dobrane; 5 – zapewniono warunki do przeprowadzenia zajęć; 6 – współpraca z patronackimi jednostkami wojskowymi umożliwiła realizację zajęć praktycznych

Rysunek 4. Składowe oceny organizacji procesu kształcenia (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

Rozpatrując szczegółowo składowe oceny organizacji procesu kształcenia, można stwierdzić, że zdecydowana większość ankietowanych pozytywnie oceniła dobór form, w jakich prowadzone były zajęcia z edukacji wojskowej (91,8%), oraz ich warunki, takie jak np. liczebność grup szkoleniowych, wielkość sal lekcyjnych czy placów ćwiczeń (90,0%). Niezdecydowanych w obu kwestiach było tylko 1,8%, natomiast negatywną ocenę wyraziło odpowiednio 6,4% oraz 8,2% badanych uczniów. Na uwagę zasługuje także fakt, iż dominujący odsetek respondentów (82,7%) w sposób dobry i bardzo dobry ocenił regularność i pełny wymiar czasowy zajęć oraz współpracę z patronackimi jednostkami wojskowymi, która umożliwiła ich praktyczną realizację. Nie miało zdania w tej materii odpowiednio 0,9% oraz 8,2% badanych. Co ciekawe, brak regularności i pełnego wymiaru czasowego zajęć zadeklarował co szósty ankietowany (16,4%), a na deficyty w zakresie współpracy z jednostkami patronackimi wskazał jedynie co jedenasty (9,1%). Na dobry dostęp do informacji dotyczących programu kształcenia nie narzekała przeważająca część badanych (79,1%), tylko 3,6% okazało się niezdecydowanych. Bardziej lub mniej jednoznaczne wątpliwości w tej sprawie wyraził już prawie co szósty uczeń (17,3%), nie podzielając opinii większości kolegów. Warto odnotować, że najniższym poparciem w kategorii organizacji procesu kształcenia cieszyło się tempo realizacji programu kształcenia (71,8%). Mniej niż trzy czwarte respondentów uznało zatem stosunek liczby godzin oraz dni szkoleniowych do obszaru programowego przedmiotu za właściwy. Zaledwie 5,4% ankietowanych nie podjęło wskazującej decyzji, a prawie co czwarty (22,7%) wyraził przeciwny pogląd.

Najsilniejszym ogniwem organizacyjnej strony procesu kształcenia wojskowego okazał się więc dobór właściwych form nauczania oraz warunki prowadzenia zajęć, zarówno w wymiarze teoretycznym (w szkole), jak i praktycznym (na obiektach patronackich jednostek wojskowych). Najwięcej do poprawy pozostaje w obszarze tempa realizacji programu kształcenia, a co za tym idzie dopasowania liczby godzin lekcyjnych do szerokiego zakresu tematycznego przedmiotu edukacja wojskowa.

3. Ocena sposobu prowadzenia zajęć

Kolejnych cennych opinii i spostrzeżeń dostarczyła ocena sposobu prowadzenia zajęć. Jej specyfikę określa średnia $M = 17,31$, mediana 18, odchylenie standardowe $SD = 2,73$ oraz minimum 8 i maksimum 20.

Ocenę tę obliczono metodą odchyłeń standardowych, gdzie dla jej wartości przeciętnej średnia wynosi: $M = 17,31$ plus/minus jedno odchylenie standardowe – $SD = 2,73$; wartość bardzo wysoka: średnia plus ponad jedno i więcej odchyłeń standardowych; wartość niska: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyłeń standardowych. Stąd bardzo wysoka wartość oceny sposobu prowadzenia zajęć wynosi powyżej 20 pkt, ocena przeciętna mieści się w przedziale od 15 do 20 pkt, a ocena niska – poniżej 15 pkt.

Analizując uzyskane dane (tabela 4, rysunek 5), należy stwierdzić, że zdecydowana większość badanych uczniów (95%) oceniła sposób prowadzenia zajęć na poziomie przeciętnym. Prawie co siódmy (14%) wskazał na niską ocenę, żaden z ankietowanych (0%) nie przyznał tej kategorii najwyższej noty.

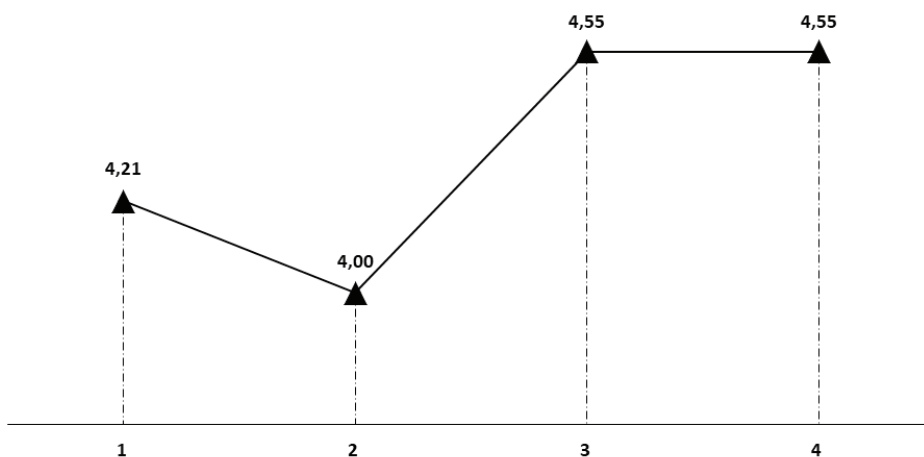
Także w tej dziedzinie żaden z czynników demograficzno-społecznych nie koreluje na wymaganym poziomie istotności statystycznej. Podobnie jak w przypadku poprzedniej kategorii najbliższy granicy błędu pięcioprocentowego okazał się status materialny ($\chi^2 = 31,4$; $df = 22$; $p = 0,09$; $V = 0,38$). Pozostałe składowe odznaczały się znacznie wyższymi wartościami błędu statystycznego, wskazując na brak zależności (korelacji) między badanymi zmiennymi.

Przechodząc do analizy poszczególnych elementów oceny sposobu prowadzenia zajęć, należy zauważyć, iż najwyższym ocenionym obszarem tej kategorii była komunikatywność nauczycieli (96,4%), którzy zdaniem ankietowanych posługiwali się przystępnym i zrozumiałym słownictwem. Odmienne opinie okazały się być udziałem zaledwie 3,6% badanych uczniów, przy zerowym wskaźniku niezdecydowanych. Nieco niżej, lecz wciąż wysoko, została oceniona praca nauczycieli związana ze wskazywaniem i omawianiem najczęściej popełnianych błędów (94,5%). Nobilitujące w tym przypadku było niewątpliwie ukazywanie prawidłowego sposobu wykonania zadania. Przeciwny pogląd w tej kwestii wyraziło jedynie pozostałe 5,5% respondentów. Kolejnym podobnie wysoko ocenionym aspektem tej dziedziny okazał się ciekawy, interesujący sposób prowadzenia

Tabela 4. Ogólna ocena uczniów w kategorii sposobu prowadzenia zajęć

Ogólna ocena sposobu prowadzenia zajęć	N (liczba danych)	%
Niska (poniżej 20 pkt)	15	14
Przeciętna (20–28 pkt)	95	86
Bardzo wysoka (powyżej 28 pkt)	0	0
Ogółem	110	100

Źródło: opracowanie własne.

1 – zajęcia były realizowane w ciekawy sposób; 2 – uczniowie mieli możliwość wykorzystania dotychczasowych doświadczeń; 3 – nauczyciele oceniali i omawiali błędy, wskazując prawidłowy sposób wykonania zadania; 4 – nauczyciele byli komunikatywni

Rysunek 5. Składowe oceny sposobu prowadzenia zajęć (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

zajęć przez nauczycieli i instruktorów (87,3%). Nie miało zdania w tym względzie niewiele ponad 4,5% ankietowanych, a prawie co dwunasty (8,2%) mniej lub bardziej zdecydowanie nie zgodził się z tą tezą. Ostatnim i jednocześnie najniżej ocenionym zagadnieniem w tej kategorii była możliwość wykorzystania dotychczasowych doświadczeń w ramach zajęć z edukacji wojskowej. Ponad trzy czwarte badanych uczniów (79,1%) wypowiedziało się twierdząco w tej sprawie, a niemal co piąty (18,2%) nie podzielił ich zdania, zaledwie 2,7% uczniów wstrzymało się od rozstrzygnięcia.

Okazuje się zatem, że przy największym uznaniu dla komunikatywności nauczycieli oraz ich aktywności podczas wskazywania właściwych rozwiązań ankietowani uczniowie najmniej zdecydowanie opowiadali się za twierdzeniem o możliwościach wykorzystania wcześniej zdobytej wiedzy i umiejętności.

4. Ocena stosowanych środków dydaktycznych

Jak wynika z analizy danych, ocena stosowanych środków dydaktycznych charakteryzuje się średnią $M = 30,61$, medianą 31, odchyleniem standardowym $SD = 5,36$ oraz minimum 15 i maksimum 40.

Poziom niniejszej oceny obliczono metodą odchyłeń standardowych. Jej wartość przeciętna wynosi: $M = 30,61$ plus/minus jedno odchylenie standardowe – $SD = 5,36$; ocena bardzo wysoka: średnia plus ponad jedno i więcej odchyłeń standardowych; ocena niska: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyłeń standardowych. Stąd bardzo wysoka wartość oceny sposobu prowadzenia zajęć wynosi powyżej 35 pkt, ocena przeciętna mieści się w przedziale od 25 do 35 pkt, a ocena niska – poniżej 25 pkt.

Interpretując otrzymane wyniki (tabela 5, rysunek 6), można stwierdzić, że niespełna dwie trzecie badanych uczniów (65%) przeciętnie oceniło stosowane środki dydaktyczne, natomiast prawie co piąty (21%) przyznał im ocenę bardzo wysoką. Pozostałe 14% respondentów oceniło tę kategorię na najniższym poziomie.

Analizując podłoże społeczno-demograficzne, okazało się, że ogólna ocena stosowanych środków dydaktycznych koreluje z płcią badanych uczniów na poziomie istotnym statystycznie ($\chi^2 = 35,53$; $df = 22$; $p < 0,05$; $V = 0,57$). Ankietowani chłopcy częściej niż dziewczęta przeciętnie ocenili środki dydaktyczne stosowane podczas zajęć z edukacji wojskowej.

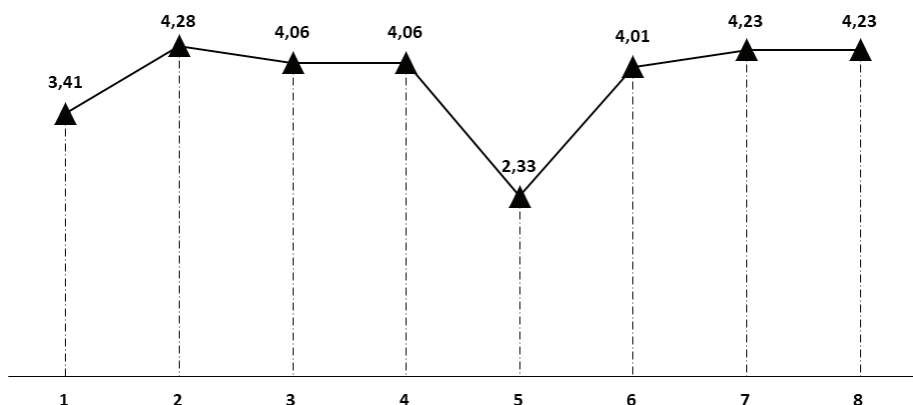
Do najwyższej ocenionych zagadnień w rozważanej kategorii należy zaliczyć z pewnością trafny dobór (92,7%) oraz czytelność (90,9%) materiałów i pomocy dydaktycznych stosowanych w trakcie zajęć. Przeciwnego zdania było odpowiednio 5,5% oraz 7,3% respondentów przy zaledwie dwóch na stu (1,8%) niezdecydowanych. Badani uczniowie pozytywnie ocenili także zapewnienie dostępu do innych, dodatkowych materiałów (88,2%), niezbędnych w czasie zajęć. Nie podzieliło tej opinii 7,3% ankietowanych, a niemal co dwudziesty (4,5%) nie potrafił jednoznacznie rozstrzygnąć tej kwestii. Co ciekawe, jednakowy odsetek (82,7%) badanych zgodził się co do twierdzenia, że stosowane pomoce dydaktyczne (takie jak: prezentacje komputerowe, plansze, schematy, szkice czy mapy) ułatwiają przyswojenie nauczanych treści, a wyposażenie techniczne obiektów szkoleniowych (sal lekcyjnych, placów ćwiczeń itp.) odpowiadało potrzebom prowadzonych zajęć. Do pierwszego poglądu wątpliwości miał prawie co piąty respondent (17,3%), lecz do drugiego już tylko co ósmy (12,7%), przy ponad co dwudziestym (4,5%) niezdecydowanym.

Na uwagę zasługuje również problem wykorzystania wyposażenia indywidualnego żołnierza, uzbrojenia, amunicji i środków pozoracji pola walki, broni treningowej oraz replik „Air Soft Gun” czy „Paintball”. Ponad trzy czwarte badanych uczniów (76,4%) uznało, że umożliwiono im korzystanie z powyższych środków. Jednak

Tabela 5. Ogólna ocena uczniów w kategorii stosowanych środków dydaktycznych

Ogólna ocena stosowanych środków dydaktycznych	N (liczba danych)	%
Niska (poniżej 20 pkt)	15	14
Przeciętna (20–28 pkt)	72	65
Bardzo wysoka (powyżej 28 pkt)	23	21
Ogółem	110	100

Źródło: opracowanie własne.

1 – zapewniono dostęp do podręczników i literatury; 2 – zapewniono dostęp do innych materiałów dydaktycznych; 3 – umożliwiono wykorzystanie wyposażenia indywidualnego żołnierza; 4 – wyposażenie techniczne obiektów szkoleniowych odpowiadało potrzebom prowadzonych zajęć; 5 – zapewniono dostęp do komputerowych baz danych, fachowego oprogramowania i innych zasobów; 6 – stosowane pomoce dydaktyczne ułatwiały przyswojenie nauczanych treści; 7 – stosowane pomoce dydaktyczne były czytelne; 8 – wykorzystywane w trakcie zajęć materiały były dobrane adekwatnie

Rysunek 6. Składowe oceny stosowanych środków dydaktycznych (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

co szósty ankietowany (15,4%) był przeciwnego zdania, a co dwunasty (8,2%) nie był w stanie opowiedzieć się po żadnej ze stron. Okazało się, że znacznie niższy wskaźnik poparcia (60,9%) przyznano zabezpieczeniu w podręczniki i literaturę przedmiotu. Prawie co trzeci respondent (32,7%) mniej lub bardziej zdecydowanie stwierdził, iż nie zapewniono mu dostępu do niezbędnych wydawnictw dydaktycznych z zakresu programu edukacji wojskowej. Jedynie 6,4% badanych nie miało zdania w tej sprawie. Jedynym negatywnie ocenionym aspektem tej kategorii był dostęp do komputerowych baz danych, katalogów, fachowego oprogramowania i innych zasobów elektronicznych. Blisko dwie trzecie ankietowanych (65,4%) stwierdziło, że takiego dostępu im po prostu nie zapewniono. Odmiennego zdania był niemal co czwarty badany (27,3%), natomiast co czternasty (7,3%) nie potrafił się zdecydować.

Oceniając środki dydaktyczne stosowane w toku zajęć z edukacji wojskowej, warto zwrócić uwagę na fakt, że to właśnie w tej kategorii pojawia się po raz pierwszy element oceniony negatywnie przez większość respondentów. Warto zatem pochylić się nad problemem dostępu do tematycznych zasobów wirtualnych, ale także do podręczników i literatury fachowej.

5. Ocena efektywności kształcenia

Ostatnią rozważaną kategorią oceny przedmiotu edukacja wojskowa jest ocena efektywności kształcenia. Charakteryzuje się ona średnią $M = 16,87$, medianą 18, odchyleniem standardowym $SD = 2,85$ oraz minimum 8 i maksimum 20.

Do obliczenia poziomu powyższej oceny zastosowano metodę odchyłeń standardowych. Ocena przeciętna wynosi: średnia – $M = 16,87$ plus/minus jedno odchylenie standardowe – $SD = 2,85$; ocena bardzo wysoka: średnia plus ponad jedno i więcej odchyłeń standardowych; ocena niska: średnia minus poniżej jednego i więcej odchyłeń standardowych. Stąd bardzo wysoka ocena efektywności kształcenia wynosi powyżej 19 pkt, ocena przeciętna to 14–19 pkt, a ocena niska – poniżej 14 pkt.

Przyglądając się tabeli 6 i rysunkowi 7, należy zauważyć, że prawie trzy czwarte badanych uczniów (74%) przeciętnie oceniło kwestię efektywności procesu edukacyjnego. Bardzo wysoką notę przyznało jej 14% respondentów, natomiast nieznacznie mniejszy odsetek (12%) był przeciwnego zdania, umieszczając tę kategorię na niskim poziomie.

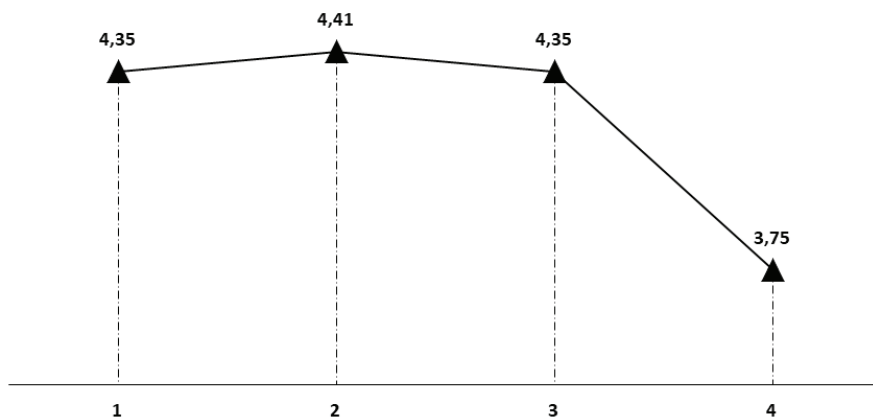
Tabela 6. Ogólna ocena uczniów w kategorii efektywności kształcenia

Ogólna ocena efektywności kształcenia	N (liczba danych)	%
Niska (poniżej 20 pkt)	13	12
Przeciętna (20–28 pkt)	82	74
Bardzo wysoka (powyżej 28 pkt)	15	14
Ogółem	110	100

Źródło: opracowanie własne.

Rozważając czynniki społeczno-demograficzne, stwierdzono, iż status materialny badanych uczniów koreluje z ogólną oceną efektywności kształcenia na poziomie istotnym statystycznie ($\chi^2 = 37,95$; $df = 24$; $p < 0,05$; $V = 0,42$). Ankietowani uczniowie o średnim statusie materialnym częściej niż pozostali respondenci przeciętnie ocenili efektywność kształcenia z przedmiotu edukacja wojskowa.

Ze szczegółowych analiz wynika, że aż 95,5% badanych uczniów bardzo dobrze oceniło merytoryczne przygotowanie nauczycieli, natomiast pozostały od-

1 – nauczyciele byli bardzo dobrze przygotowani merytorycznie; 2 – zajęcia przyczyniły się do przyswojenia potrzebnej wiedzy, umiejętności i postaw; 3 – zdobyta na zajęciach wiedza, umiejętności i postawy motywują do dalszej pracy; 4 – współpraca z organizacjami proobronnymi pozwala na szerszy ogląd problematyki podejmowanej na zajęciach

Rysunek 7. Składowe oceny efektywności kształcenia (wartości średnie)

Źródło: opracowanie własne.

setek (4,5%) zasadniczo lub jednoznacznie nie zgodził się z tą opinią. Równie dominująca grupa respondentów (90,0%) uznała, że zajęcia w dużym stopniu przyczyniły się do przyswojenia potrzebnej wiedzy, umiejętności i postaw. Przeciwny pogląd zaprezentował już tylko niemal co dziesiąty badany (9,1%), a niespełna jeden na stu (0,9%) nie miał zdania w tej sprawie. Podobnie istotnym wyznacznikiem tej kategorii jest fakt, że ponad ośmiu na dziesięciu ankietowanych (83,6%) postrzegало zdobytą na zajęciach wiedzę, umiejętności i postawy jako główny motywator do dalszego, intensywnego szkolenia wojskowego, w tym na rzecz innych formacji mundurowych. Jedynie co dziesiąty badany uczeń (10,0%) był odmiennego zdania, a prawie co szesnasty (6,4%) nie potrafił jednoznacznie rozstrzygnąć tej kwestii. Ponadto warto zauważyć, iż dwie trzecie respondentów (66,4%) zyskało szerszy ogląd problematyki podejmowanej na zajęciach dzięki współpracy szkoły z pozarządowymi organizacjami proobronnymi, takimi jak Związek Strzelecki „Strzelec” czy Legia Akademicka. Jednak blisko co piąty z nich (18,2%) nie podzielił tej tezy, a 15% było niezdecydowanych.

Można skonstatować, że o efektywności kształcenia dość wyraźnie przemawiają opinie dotyczące wysokiej skuteczności zajęć, gdzie aż dziewięciu na dziesięciu badanych uczniów w mniej lub bardziej zdecydowany sposób potwierdziło tę ocenę. Równie ważne w tej kwestii jest przekonanie, iż to właśnie zajęcia z edukacji wojskowej stanowią główne źródło inspiracji do dalszej nauki, a zdobyta wiedza i umiejętności pełnią rolę skutecznej zachęty.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując przeprowadzone analizy, należy stwierdzić, że przeważająca większość opisanych składowych oceny w poszczególnych kategoriach, jak również całe kategorie łącznie zostały wysoko i bardzo wysoko ocenione przez ankietowanych uczniów klas mundurowych. Nie mają oni wątpliwości co do istoty celu, założeń i tematyki prowadzonych zajęć, stawiają jedynie niewielki znak zapytania w stosunku do wyczerpania zasobów treści nauczania. Można zatem wnioskować, iż w kategorii oceny zgodności założeń i treści edukacji badani uczniowie dostrzegają spójność merytoryki programowej z rzeczywistością dydaktyczną na zajęciach i jednocześnie doceniają ideę pilotażu oraz kompetencje jego wykonawców. W dziedzinie organizacji procesu kształcenia natomiast bez wahania uznali trafność form dydaktycznych, a także warunki prowadzenia zajęć, począwszy od liczebności grup szkoleniowych, poprzez wykorzystaną infrastrukturę, kończąc na zabezpieczeniu materiałowo-technicznym. Respondenci zwrócili jednak uwagę w tym miejscu na zbyt szybkie tempo realizacji programu kształcenia, czego przyczyny można upatrywać w dość małej liczbie godzin lekcyjnych przeznaczonych na edukację wojskową. Mimo wszystko ogólna ocena tej kategorii plasuje się na wysokim drugim miejscu pośród rozpatrywanych pięciu kategorii, nadając pozytywny wydźwięk stronie organizacyjnej pilotażu, przy bardzo krótkim czasie jego przygotowania i wdrażania.

W ocenie sposobu prowadzenia zajęć na uwagę zasługują komunikatywność nauczycieli, jasność przekazu oraz zrozumiała terminologia. Ankietowani wyróżnili tu przede wszystkim omawianie popełnianych błędów oraz wskazywanie prawidłowego sposobu wykonania zadania przez prowadzących zajęcia, co znacząco podnosiło poziom efektywności nauczania. Nie zawsze jednak uczniowie mieli możliwość pełnego wykorzystania dotychczasowych doświadczeń, które przecież w większości przypadków pochodzą z obszarów innych niż wojskowe. Najwyższe noty jako kategoria osiągnęła ocena stosowanych środków dydaktycznych, w której szczególnym uznaniem badanych cieszył się właściwy dobór materiałów dydaktycznych oraz ich czytelność. Niestety, i w tej dziedzinie znalazły się elementy ocenione najniżej ze wszystkich składowych sondażu. Okazało się, że respondenci zarzucili nie tylko brak dostępu do komputerowych baz danych oraz innych zasobów elektronicznych, lecz także wskazali na mocno ograniczony dostęp do podręczników i literatury fachowej. Jest to z pewnością problem, nad którym trzeba będzie się pochylić w pierwszej kolejności. Zasadniczo korzystnie natomiast wypadła ocena efektów kształcenia, ponieważ ankietowani przyznali wysoki poziom merytoryki swoim nauczycielom, a co najważniejsze potwierdzili skuteczność prowadzonych zajęć. Pogłębienia z pewnością wymaga płaszczyzna współpracy z pozarządowymi organizacjami proobronnymi.

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski, K. (2016). Program edukacji wojskowej na przykładzie liceum ogólnokształcącego. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 208–210). Warszawa: AON.
- Falkowski, Z. (2016). Zarys problematyki edukacji obronnej młodzieży w latach 1946–1990. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 55–70). Warszawa: AON.
- Kanarski, L., Koter, M., Loranty, K., Urych, I. (2016). Wstępna diagnoza funkcjonowania klas mundurowych – wyniki badań pilotażowych. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 71–82). Warszawa: AON.
- Klikiżyńska, J. (2016). Możliwości budowania i realizacji programu klasy wojskowej w technikum. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 211–213). Warszawa: AON.
- Koncepcja sprawowania opieki (nadzoru) przez Akademię Sztuki Wojennej nad przebiegiem procesu edukacyjnego uczniów wybranych klas mundurowych szkół ponadgimnazjalnych prowadzących przedmiot nauczania „edukacja wojskowa”*. (2017). Warszawa.
- Łobocki, M. (2000). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Materiały Biura do Spraw Proobronnych Ministerstwa Obrony Narodowej.
- MON (2017). *Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu „edukacja wojskowa”*. Warszawa.
- Odzimekowski, J. (1996). *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Paździuch, D. (2016). Klasa wojskowa jako innowacja pedagogiczna w praktyce edukacyjnej szkoły ponadgimnazjalnej. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 200–207). Warszawa: AON.
- Pilch, T. (1998). *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Przybysz, B. (2016). Klasa wojskowa w programie innowacji pedagogicznej. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 195–199). Warszawa: AON.
- Ujma, S. (2016). Klasy mundurowe w szkolnej rzeczywistości. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 189–194). Warszawa: AON.
- Wójcik, W., Dobrowolska, A. (2016). Klasy mundurowe w systemie bezpieczeństwa RP. W: A. Skrabacz, I. Urych, L. Kanarski (red.), *Klasy mundurowe. Od teorii do dobrych praktyk* (s. 92–93). Warszawa: AON.

SUMMARY

Military classes that have been functioning in Polish secondary schools for several years (also called uniformed classes) have so far acted on the basis of proprietary curricula, which often turned out to be inconsistent and inconsistent with the standards currently applied in the Polish Armed Forces. Therefore, it was decided to introduce a pilot program of the subject of military education for selected high schools that run uniformed classes. The Academy of War Art, in charge of substantive supervision over this program, conducts ongoing analyzes, conducting successive surveys among both teachers and instructors, as well as among students. Aiming to show the pedagogical effects of the activities, I decided to focus on the subjective opinions of the examined youth. I presented the subject matter by means of appropriately selected categories against the background of demographic and social conditions.

Keywords: military education; uniformed classes; demographic and social differences